

**ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ
ТА СІМЕЙНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ****FORCED MARRIAGE: CRIMINAL AND FAMILY LAW PROTECTION**

**Мінка Т.П., л.ю.н., професор, завідувач
кафедри публічного та приватного права
Університет митної справи та фінансів**

**Герасимчук С.С., к.ю.н., доцент кафедри
публічного та приватного права
Університет митної справи та фінансів**

Стаття присвячена ґрунтовному дослідженню правового регулювання протидії примушуванню до шлюбу в Україні з позицій кримінального та сімейного законодавства, а також у зіставленні з міжнародними стандартами. Актуальність теми обґрунтовується порушенням фундаментальних прав людини, що суперечить міжнародним зобов'язанням України, зокрема положенням Стамбульської конвенції, яка вимагає криміналізації примушування до шлюбу, а також необхідністю приведення національного законодавства у відповідність до норм Європейського Союзу в умовах євроінтеграційних процесів. Зростання транснаціональних шлюбів у глобалізованому світі додатково актуалізує проблему через колізії між правовими системами, що ускладнюють захист жертв. У статті досліджено міжнародно-правові акти, які встановлюють стандарти захисту від примусових шлюбів. Зокрема, проаналізовано положення Загальної декларації прав людини (1948), Конвенції ООН про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбу (1962), Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979), Римського статуту (1998) та Стамбульської конвенції (2011). Особливу увагу приділено нормативним актам Європейського Союзу, та нормам КК інших країн. Проведений аналіз диспозиції статті 151-2 КК України виявив її недоліки, зокрема недостатню деталізацію форм примусу (психологічний, економічний тиск), помірний рівень санкцій порівняно з європейськими стандартами та обмежену судову практику через нечіткість законодавчих формулювань. Досліджено також можливість застосування за сукупністю злочинів статей 149 (торгівля людьми), 146 (незаконне позбавлення волі) та 126-1 (домашнє насильство) КК України. З'ясовано, що процедура визнання шлюбу недійсним ускладнена необхідністю доведення факту примусу, особливо психологічного чи економічного, через відсутність чітких критеріїв оцінки. Відсутність тимчасових обмежувальних заходів для захисту жертв під час судового розгляду та обмежений доступ до спеціалізованих центрів підтримки знижують ефективність захисту прав постраждалих. На основі проведеного дослідження запропоновано низку рекомендацій щодо вдосконалення українського законодавства.

Ключові слова: примушування до шлюбу, кримінальне законодавство, сімейне законодавство, Стамбульська конвенція, права людини, євроінтеграція, захист жертв.

The article is devoted to a comprehensive study of the legal regulation of countering forced marriage in Ukraine from the perspectives of criminal and family law, as well as in comparison with international standards. The relevance of the topic is substantiated by the violation of fundamental human rights, which contradicts Ukraine's international obligations, particularly the provisions of the Istanbul Convention requiring the criminalization of forced marriage, and the need to align national legislation with European Union standards amid Euro-integration processes. The rise in transnational marriages in a globalized world further underscores the issue due to conflicts between legal systems, complicating the protection of victims. The article examines international legal instruments establishing standards for protection against forced marriages. Specifically, it analyzes the provisions of the Universal Declaration of Human Rights (1948), the UN Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages (1962), the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW, 1979), the Rome Statute (1998), and the Istanbul Convention (2011). Particular attention is given to European Union regulations and the norms of criminal codes in other countries. The analysis of Article 151-2 of the Criminal Code of Ukraine reveals its shortcomings, including insufficient specification of forms of coercion (psychological and economic pressure), relatively lenient sanctions compared to European standards, and limited judicial practice due to vague legislative wording. The study also explores the possibility of applying Articles 149 (human trafficking), 146 (unlawful deprivation of liberty), and 126-1 (domestic violence) of the Criminal Code in conjunction with Article 151-2. It is established that the procedure for declaring a marriage invalid is complicated by the need to prove coercion, particularly psychological or economic, due to the lack of clear evaluation criteria. The absence of temporary protective measures for victims during judicial proceedings and limited access to specialized support centers reduce the effectiveness of protecting victims' rights. Based on the conducted research, a series of recommendations for improving Ukrainian legislation is proposed.

Key words: forced marriage, criminal legislation, family legislation, Istanbul Convention, human rights, Euro-integration, victim protection.

Актуальність теми зумовлена кількома факторами. По-перше, примушування до шлюбу є порушенням основоположних прав людини, що суперечить міжнародним стандартам, зокрема Стамбульській конвенції, яка вимагає криміналізації цього діяння (ст. 37). По-друге, зростання транснаціональних шлюбів в умовах глобалізації спричиняє колізії між національними правовими системами, що ускладнює захист потерпілих від неправних дій, пов'язаних з примушуванням до шлюбу. По-третє, євроінтеграційні прагнення України вимагають приведення законодавства у відповідність до стандартів ЄС, де примушування до шлюбу розглядається як форма гендерного насильства. В Україні ст. 151-2 КК України, введена у 2017 році, є кроком до виконання міжнародних зобов'язань, але її застосування потребує уточнення. Сімейне законодавство, хоча й визнає добровільність шлюбу (ст. 24 СК), однак, має обмежені механізми захисту

прав та інтересів потерпілих, шлюб яких пов'язаний з його примушуванням. Таким чином, актуальність цього дослідження не викликає сумніву, адже воно спрямоване на виявлення недоліків вітчизняного законодавства та розробку рекомендацій для його вдосконалення.

Стан наукової розробки проблеми примушування до шлюбу в Україні характеризується фрагментарністю, засвідчує наявність різноманітних підходів та відсутність системності. Питання кримінально-правового регулювання примушування до шлюбу досліджувалися у працях вітчизняних науковців, зокрема Давлатова Ш. Б., який аналізує проблемні аспекти застосування ст. 151-2 КК України, Камінського П. В., котрий звертає увагу на колізії у кваліфікації діяння, та Лимонченка М. С., який акцентує увагу на суб'єктивній стороні цього злочину. Окремо Менджул М. В. досліджувала добровільність шлюбу як умову його дійсності, що має значення для кримінально-право-

вої охорони. Проте низка науковців висловлює скептичні погляди щодо перспектив правозастосування ст. 151-2 КК України. Зокрема, Васильєв А. А. та Юртаєва К. В. заперечують доцільність імплементації цієї норми, посиляючись на її невідповідність принципам криміналізації. Аналогічну позицію обстоюють Денисов С. Ф. та Мартиненко А. О., аргументуючи недостатню суспільну небезпеку діяння. Водночас норми кримінального законодавства України, зокрема ст. 151-2 КК, стимулюють правозастосовну практику та наукову думку до активізації зусиль із забезпечення відповідності міжнародним стандартам захисту прав і свобод людини. Крім того, у вітчизняній правовій науці також відсутній комплексний аналіз взаємодії кримінального та сімейного законодавства щодо ефективного захисту прав осіб, які постраждали від примушування до шлюбу.

Міжнародне право відіграє важливу роль у протидії примусовим шлюбом. Так, у ст. 16 Загальної декларації прав людини (1948) [1] проголошено, що шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються. Конвенція ООН про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбу (1962) [2] наголошує на вільній згоді сторін і мінімальному шлюбному віці. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок CEDAW (1979) закріплює положення про рівноправність у шлюбних відносинах [3], а Римський статут (1998) кваліфікує примушування до шлюбу як сексуальне насильство [4]. Крім того, не можна не звернути увагу на те, що Стамбульська конвенція (2011) зобов'язує держави, які ратифікували її, криміналізувати примушування до шлюбу [5]. У законодавстві ЄС є низка правових актів, зокрема це Директива 2011/36/ЄС та Резолюція Європейського Парламенту 2017 року спрямовані на захист жертв і гармонізацію законодавства.

Не можна не звернути увагу на позитивний зарубіжний досвід, який демонструє ефективні підходи до встановлення відповідальності за примушування до шлюбу. Так, у Німеччині (ст. 237 КК) примушування до шлюбу карається до 5 років ув'язнення [6], у Франції (ст. 222-14-4 КК) – до 7 років і штрафом 100 000 євро [7], в Іспанії (ст. 172-bis КК) – від 6 місяців до 3 років [8]. Крім того, ці країни поєднують кримінальні санкції з цивільними заходами, такими як анулювання шлюбу та захист жертв через судові ордери і заборони.

У законодавстві країн ЄС, таких як Франція, Швеція та Нідерланди, ефективно поєднуються кримінальні санкції та цивільно-правові засоби захисту прав для протидії примушуванню до шлюбу. Наприклад, цивільне законодавство передбачає анулювання примусових шлюбів без надмірного тягара для жертв і складної процедури визнання шлюбу недійсним (ст. 180 Цивільного кодексу Франції). Судові ордери, як у Нідерландах, забезпечують захист жертв від кривдників під час судового процесу. Соціальні заходи, такі як доступ до притулків і психологічної допомоги у Швеції, доповнюють правові санкції, сприяючи відновленню психічного та фізичного стану потерпілих. Такий інтегрований підхід дозволяє не лише застосовувати заходи відповідальності до правопорушників, але й ефективно захищати та відновлювати права та інтереси потерпілих, мінімізуючи ризик продовження вчинення протиправних дій та забезпечуючи комплексний захист жертвам злочину.

Щодо вітчизняного законодавства, то тут слід зазначити, що у 2017 році КК України було доповнено ст. 151-2 «Примушування до шлюбу». Ці зміни до КК України стали відповіддю на ратифікацію Стамбульської конвенції. Ця норма КК України передбачає відповідальність за примушування особи до вступу в шлюб або продовження примусово укладеного шлюбу, а також за спонування до переміщення за кордон з цією метою. Покарання становить обмеження волі до 3 років або позбавлення волі

на той самий строк. Кваліфікуючою ознакою є вчинення діяння щодо неповнолітнього, що підвищує санкцію до 5 років ув'язнення.

Аналіз диспозиції статті 151-2 КК України свідчить, що вона охоплює різні форми примусу, включаючи фізичне насильство, погрози, психологічний тиск та використання вразливого стану (наприклад, економічної залежності). Проте ця норма кодексу має недоліки. По-перше, стаття не деталізує форми примусу, які пов'язані з примушуванням до шлюбу або до вступу у співжиття, що ускладнює доведення психологічного чи економічного тиску, які є поширеними у випадках примусових шлюбів. По-друге, максимальна санкція (3 роки ув'язнення – ч. 1 ст. 151-2 КК України) є менш суворого порівняно з європейськими стандартами (до 7 років у Франції), і може не відповідати тяжкості вчиненого злочину. По-третє, відсутність чітких законодавчих положень, призводить до неоднакового тлумачення норми, особливо у випадках без явного фізичного насильства.

Окрім ст. 151-2 КК України, до примушування до шлюбу за сукупністю злочинів, можуть застосовуватися ст. 149 КК України (торгівля людьми), якщо примус пов'язаний з експлуатацією, або ст. 146 КК України (незаконне позбавлення волі) чи ст. 126-1 КК України, відповідальність за вчинення домашнього насильства.

Сімейний кодекс України встановлює добровільність як фундаментальну умову шлюбу. У статті 24 СК України зазначено, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка, а примушування до шлюбу не допускається. Стаття 40 СК України визначає примушування до шлюбу підставою для визнання шлюбу недійсним за позовом особи, чії права порушено. Недійсність шлюбу тягне правові наслідки, зокрема припинення майнових і особистих прав, що випливають із шлюбу (ст. 45-46 СК України). Поряд з цим у ст. 47 СК України встановлено, що недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася у цьому шлюбі.

Процедура визнання шлюбу недійсним регулюється як нормами сімейного, так і цивільно-процесуального законодавства. Позов про визнання шлюбу недійсним може бути поданий до суду, а рішення суду залежить від доведення факту примусу. Позивач (жертва примушування) має вказати обставини примусу (насильство, погрози, обман тощо) та надати докази, такі як свідчення, документи, аудіо- чи відеозаписи, рішення суду про припинення кривдника до кримінальної відповідальності за ст. 151-2 КК України. Позивач має довести, що згода на шлюб була отримана під примусом, що може бути ускладнено у випадках психологічного чи економічного тиску через відсутність чітких критеріїв того, які дії слід вважати примушуванням до шлюбу.

Отже, нечіткість законодавчих положень і відсутність захисних механізмів знижують ефективність захисту прав та інтересів особи, яка постраждала від дій, пов'язаних з примушуванням до шлюбу. Жертви часто стикаються з труднощами у збиранні доказів, особливо якщо примус мав психологічний чи економічний характер. Судовий розгляд може тривати місяцями, що створює додатковий психологічний і фінансовий тягар для жертв.

Нажаль, на відміну від законодавства інших країн, чинне законодавство не передбачає тимчасових обмежувальних заходів для захисту жертв від кривдників під час судового розгляду справ щодо примушування до шлюбу та визнання шлюбу недійсним з цих підстав. Постраждалі від примусових шлюбів рідко мають доступ до спеціалізованих центрів чи психологічної допомоги, що обмежує їх можливості ефективного захисту та допомоги у складній ситуації.

Також, не можна не звернути увагу на те, що стаття 151-2 КК України не повною мірою регулює різ-

номанітні форми діяння, яке можна кваліфікувати як примушування до шлюбу, що ускладнює притягнення до відповідальності у випадках психологічного тиску чи економічного примусу. Кримінально-правові та сімейно-правові механізми діють ізольовано, що ускладнює комплексний захист постраждалої особи. На нашу думку, стаття 151-2 КК України потребує доповнення деталізацією форм примушування до шлюбу та підвищення кримінально-правових санкцій до 7 років ув'язнення, як передбачено в кримінальних кодексах інших держав. Доцільно також ч. 2 ст. 151-2 КК України доповнити кваліфікуючими ознаками, такими як вчинення злочину проти категорії вразливих осіб (неповнолітніх, осіб з інвалідністю).

Чинне законодавство також потребує спрощення процедури визнання шлюбу недійсним, внаслідок вчинення дій, пов'язаних з примушуванням до шлюбу, впровадження тимчасових обмежувальних заходів для правопорушників, та заходів захисту постраждалих від вчинення злочину, пов'язаного з примушуванням до шлюбу, під час судового процесу. Для цього можна створити мережу спеціалізованих центрів для жертв примусових шлюбів, як у Швеції, та проводити просвітницькі кампанії для підвищення правової обізнаності, надання психологічної

допомоги тощо. Доцільним є також розгляд питання щодо доповнення КК України нормами, що дозволяють притягати до відповідальності за примушування до шлюбу за кордоном, якщо жертва є громадянином України, за прикладом Франції.

З наведеного вище ми можемо зробити такі висновки. ефективна протидія примушуванню до шлюбу вимагає взаємодії кримінального та сімейного законодавства, а також інтеграції правових і соціальних заходів. Нечіткість законодавчих положень, ізольованість правових механізмів та обмеженість підтримки жертв знижують ефективність захисту їхніх прав.

Сімейне законодавство визнає добровільність шлюбу, як важливою умовою його чинності, але складність судової процедури розгляду справ, пов'язаних з примушуванням до шлюбу та можливість визнання нечинним шлюб з цих підстав, ускладнюють захист прав та інтересів постраждалої особи. На нашу думку, запропоновані нами пропозиції, сприятимуть гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, посиленню захисту прав осіб, постраждалих від примушування до шлюбу, та підвищенню ефективності правозастосовної практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#top
2. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
3. Конвенція ООН про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбу від 10.12.1962р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU62015>
4. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
5. Конвенції Ради Європи про запобігання та протидію насильству стосовно жінок і домашньому насильству від 11.05.2011р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
6. Strafgesetzbuch <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>
7. Code pénal. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/
8. Código Penal. URL: <https://context.reverso.net/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4/%D0%B8%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/C%C3%B3digo+Penal>